Studia Interkulturowe Europy Środkowo-Wschodniej 19
ISSN 1898-4215; e-ISSN 2544-3143
Copyright © by Rostysław Kramar 2026
Creative Commons: Uznanie Autorstwa 4.0 (CC BY 4.0)
https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/
https://doi.org/10.31338/2544-3143.si.2026-19.10

Rostysław Kramar
Uniwersytet Warszawski
rostyslav.kramar@uw.edu.pl
https://orcid.org/0000-0002-7650-1421

„NOWOROSJA" JAKO MIT IMPERIALNY: NARRACJE KULTUROWE, POLITYKA PAMIĘCI I SPOJRZENIE DEKOLONIALNE

"Novorossiya" as an Imperial Myth: Cultural Narratives, Memory Politics, and a Decolonial Perspective

Abstract

This article examines "Novorossiya" as a cultural construct of the Russian imperial mythology of the eighteenth and nineteenth centuries, reproduced in contemporary political and media discourse. This image appears in texts from different historical periods – from imperial statistical descriptions and memoirs to early twenty-first-century journalism – as an ideologeme of Catherine II's "civilizing mission" and the "modernization of the steppe".

The study analyses the mechanisms through which this myth operates: symbolic practices of renaming and spatial appropriation, representations of the "empty steppe", the displacement of Ukrainian and Crimean Tatar perspectives, and the construction of new regional identities ("Odessites", "steppe dwellers", "southerners") as components of the "Russian world" (Russkiy mir). It demonstrates that "Novorossiya" functioned as a cultural instrument through which the empire produced an image of its own civilizing mission while concealing the violent practices of colonization.

The article highlights the parallels between eighteenth- and nineteenth-century colonial myth-making and contemporary Russian propaganda, which reproduces the same narrative patterns to justify the annexation of Crimea and the war in Donbas. A decolonial perspective makes it possible to show how historical narratives are transformed into tools of symbolic control and how restoring Ukrainian and Crimean Tatar voices in the cultural sphere contributes to dismantling imperial myths.

Keywords: Ukraine, Novorossiya, imperial myth, memory politics, decolonial studies, Russian imperial discourse

1. Wprowadzenie

Niniejszy artykuł nie podejmuje próby rekonstrukcji historii regionu północnoczarnomorskiego ani dziejów administracyjnych Noworosji jako jednostki terytorialnej Imperium Rosyjskiego. Jego celem jest analiza mechanizmów kulturowej produkcji znaczeń, w ramach których pojęcie „Noworosja" funkcjonuje jako trwały element rosyjskiej wyobraźni imperialnej. „Noworosja" nie występuje tu jako kategoria opisowa ani neutralny termin historyczny, ale jako konstrukt symboliczny, który od końca XVIII wieku pełnił rolę mitu założycielskiego, narzędzia symbolicznej dominacji oraz jednego z kluczowych elementów długiego trwania imperialnych narracji o południowych peryferiach imperium.

„Noworosja" pojawiła się w rosyjskim dyskursie jako przestrzeń rzekomo „nowa", „pusta" i „oczekująca cywilizacji", co pozwalało legitymizować jej zawłaszczenie oraz przekształcenie zgodnie z interesami metropolii. Mit ten organizował wyobrażenia o przestrzeni, ludności i historii regionu, jednocześnie unieważniając wcześniejsze formy obecności kulturowej i politycznej. „Noworosja" funkcjonowała zarazem jako projekt administracyjny oraz narracyjna rama, w obrębie której imperium przedstawiało samo siebie jako podmiot dziejowy niosący postęp, porządek i nowoczesność.

Artykuł lokuje się na styku kulturoznawstwa, studiów nad pamięcią oraz studiów postkolonialnych i dekolonialnych Europy Wschodniej. Perspektywa ta pozwala odejść od opisu wydarzeń na rzecz analizy dyskursów, symboli i praktyk narracyjnych, które współtworzyły imperialną wizję regionu i które – w zmodyfikowanej formie – są reprodukowane również we współczesnym

dyskursie politycznym i medialnym Federacji Rosyjskiej. Szczególne znaczenie ma tu kategoria pamięci kulturowej, rozumianej jako pole negocjowania znaczeń, w którym przeszłość jest nieustannie reinterpretowana na potrzeby teraźniejszości. W artykule przyjęto rozumienie pamięci kulturowej jako pola symbolicznej władzy, w którym selekcja, utrwalanie i zapominanie przeszłości podporządkowane są aktualnym potrzebom wspólnoty oraz dominującym narracjom kulturowym i politycznym. Jak podkreśla Jan Assmann, dla pamięci kulturowej „nie liczy się przeszłość jako taka, lecz jedynie przeszłość zapamiętana", przy czym sięga ona wstecz tylko o tyle, „o ile przeszłość może zostać ponownie zawłaszczona jako »nasza«"[1]. Pamięć nie stanowi zatem neutralnego zasobu wiedzy, lecz jest „wiedzą opatrzoną indeksem tożsamości", konstruowaną w odniesieniu do teraźniejszych ram społecznych[2]. W ujęciu Assmanna procesy asymilacji pamięci zbiorowej wiążą się z marginalizowaniem lub zapominaniem wcześniejszych form tożsamości, ponieważ ich obecność podważa stabilność nowo ustanowionych ram pamięci kulturowej[3].

Stan badań nad rosyjskim imperializmem i kolonializmem wewnętrznym pokazuje, że ekspansja imperium obejmowała zarówno działania militarne i administracyjne, jak i szeroko zakrojone praktyki kulturowe legitymizujące dominację, oparte na retoryce „cywilizacyjnej misji" oraz „modernizacji peryferii". W licznych pracach poświęconych imperiom nowożytnym podkreśla się, że narracje o cywilizowaniu „dzikich" lub „zacofanych" obszarów stanowiły uniwersalny mechanizm legitymizujący przemoc symboliczną i materialną[4]. W przypadku rosyjskim przybierał on specyficzną postać: język oświeceniowego postępu łączył się z autorytarną wizją władzy i szczególną rolą monarchii jako instancji prowadzącej społeczeństwo ku „rozumowi" i „oświeceniu"[5].

---

[1] J. Assmann, *Communicative and Cultural Memory*, [w:] *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, red. A. Erll, A. Nünning, Berlin–New York 2008, s. 113.

[2] *Ibidem*, s. 114.

[3] *Ibidem*, s. 114–115.

[4] E. W. Said, *Culture and Imperialism*, London 1993; J. Osterhammel, *Colonialism. A Theoretical Overview*, Princeton 2005.

[5] M. Khodarkovsky, *Russia's Colonial Expansion to 1917*, „Comparativ. Zeitschrift für Globalgeschichte und vergleichende Gesellschaftsforschung" 2020, t. 30, nr 3/4, s. 285–299; A. Masoero, *Territorial Colonization in Late Imperial Russia Stages in the Development of*

Współczesne badania nad rosyjską polityką pamięci i dyskursem imperialnym pokazują ponadto, że historyczne konstrukty terytorialne nie funkcjonują wyłącznie jako kategorie opisowe, lecz jako aktywne narzędzia mobilizacji symbolicznej. W ujęciu Joanny Getki i Jolanty Darczewskiej nazwy, takie jak „Noworosja", „Małorosja" czy „Tauryda" stanowią element rosyjskiej „geografii mentalnej", w której przestrzeń jest interpretowana jako pierwotnie rosyjska, chwilowo utracona i wymagająca ponownego „zjednoczenia"[6]. Odwołanie do „terytoriów z odzysku" oraz retoryka „powrotu po swoje" wpisują się w długie trwanie imperialnej wyobraźni i pełnią funkcję legitymizującą współczesne działania ekspansywne. „Noworosja" jawi się zatem jako konstrukt aktywowany w określonych momentach politycznych, a nie neutralny termin historyczny.

Co istotne, na tę właściwość rosyjskiego dyskursu imperialnego zwracają uwagę również badacze wywodzący się z samego obszaru kultury rosyjskiej. W analizie Oksany Karnaukhovej rosyjski model kolonialny został opisany jako system, w którym „drugi komponent – autokracja – uznawany był za najważniejszy", a „opiekę państwa postrzegano jako konieczną dla ludzi na ich drodze ku oświeceniu i rozumowi"[7].

Jednocześnie w rosyjskim dyskursie historycznym i publicystycznym wyraźnie widoczna jest marginalizacja lub całkowite pomijanie perspektywy ukraińskiej oraz krymskotatarskiej. Region północnoczarnomorski przedstawiany bywa jako przestrzeń bez własnej historii lub jako obszar, którego dzieje rozpoczynają się dopiero wraz z włączeniem go do imperium. Taka narracja upraszcza złożoną rzeczywistość kulturową regionu oraz utrwala kolonialne hierarchie wiedzy. Ilustracją takiego sposobu ujmowania regionu są zarówno rosyjskie teksty popularno-historyczne i publicystyczne, które narzucają narrację o „początku Noworosji", opartą na aktach prawnych

---

a Concept, „Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History" 2013, t. 14, nr 1, s. 59–91; O. I. Durand, *"New Russia" and the Legacies of Settler Colonialism in Southern Ukraine*, „Journal of Applied History" 2022, t. 4, nr 1–2, s. 58–75.

[6] J. Getka, J. Darczewska, *Faszyzacja antyfaszyzmu. Kulturowe kody wojny Rosji*, Warszawa 2023, s. 167–173.

[7] O. Karnaukhova, *Tracing the Roots of Colonial History and Orientology in Russia*, „Cultura. International Journal of Philosophy of Culture and Axiology" 2015, t. 12, nr 1, s. 109.

i decyzjach Katarzyny II, jak i publikacje instytucjonalne, które reprodukują „Noworosję" jako dominującą kategorię opisu, wyznaczającą granice tego, co w ogóle może zostać pomyślane jako historia regionu[8].

Materiał badawczy artykułu stanowi korpus tekstów kulturowych, w których wytwarzany i reprodukowany jest mit „Noworosji". Obejmuje on zarówno utrwalone narracje wywodzące się z tradycji imperialnej XVIII i XIX wieku (obecne m.in. w opisach regionu, relacjach z podróży i pamiętnikach), jak i publicystykę, teksty popularnonaukowe oraz współczesne narracje medialne XX i XXI wieku. Teksty te traktowane są przede wszystkim jako nośniki znaczeń oraz schematów interpretacyjnych funkcjonujących w długim trwaniu dyskursu imperialnego, a nie jako materiał do rekonstrukcji wydarzeń historycznych. Taki sposób rozumienia imperialnej produkcji przestrzeni znajduje wyraźne potwierdzenie w analizie zaproponowanej przez Władysława Hrybowskiego, który opisuje proces imperialnego zawłaszczania południa jako operację dokonywaną za pomocą „pojęć, obrazów i metafor" – narzędzi ściśle powiązanych z przyswojoną w sposób selektywny ideologią oświeceniową[9].

Metodologicznie analiza opiera się na narzędziach analizy dyskursu, analizie mitologii kulturowej oraz krytyce postkolonialnej, co pozwala uchwycić ciągłość i transformacje imperialnego imaginarium „Noworosji" w długiej perspektywie czasowej.

---

[8] П. Рудяков, *Последствия посещения Екатериной II Новороссии для развития края (1787–2012)*, "Историјски записи", nr. 3–4, 2012, s. 39–55; *История Новороссии*, под ред. В. Н. Захарова, Москва 2017; *И.* Иваненко, *Греко-албанское войско и освоение Новороссии*, 22.04.2014 https://russkie.org/articles/greko-albanskoe-voysko-i-osvoenie-novorossii/ [dostęp: 10.02.2026]; *И.* Иваненко, *Екатерина II – «Губернию именовать Новороссийскою»*, 23.08.2023, https://историк.рф/news270 [dostęp: 10.02.2026]; *Екатерина II и Потёмкин основали столицу Новороссии как город в стиле Римской империи*, https://4pera.com/news/history/ekaterina_ii_i_potyemkin_osnovali_stolitsu_novorossii_kak_gorod_v_stile_rimskoy_imperii/ [dostęp: 9.02.2026].

[9] В. Грибовський, *У затінку Просвітництва. Російське ідеологічне привласнення Південної України в останній третині XVIII — на початку XIX ст.*, [w:] *Нариси з історії освоєння Південної України XV–XVIII ст.*, Ред. О. Репан, Київ 2020, s. 15.

2. „Noworosja" jako mit kulturowy, nie fakt historyczny

2.1. Mit przestrzeni

Jednym z fundamentalnych elementów konstruktu „Noworosji" jest mit przestrzeni rozumianej jako „pusty step" – figura kulturowa, która od końca XVIII wieku odgrywała kluczową rolę w rosyjskiej narracji imperialnej. Durand interpretuje te obszary jako funkcjonujące w dyskursie imperialnym w kategoriach *terra nullius* i *tabula rasa*, czyli przestrzenie wyobrażane jako niekontrolowane i puste, mimo ich faktycznej wieloetnicznej i wielowiekowej historii. Przekonanie o „pustce" stepu było – jak podkreśla badaczka – wytworem imperialnej mitotwórczości *post factum*, a nie rezultatem historycznych realiów, i służyło legitymizacji procesu zawłaszczenia oraz wymazaniu obecności ludności ukraińskiej i krymskotatarskiej[10].

Figura „pustego stepu" nie była opisem empirycznym, ale narzędziem narracyjnym, które umożliwiało przekształcenie aktu przemocy w akt rzekomego tworzenia. Przestrzeń kolonizowana jawiła się jako materiał neutralny, pozbawiony podmiotowości, gotowy do „cywilizowania" przez imperium. Tę logikę dobrze ilustruje XIX-wieczny język opisów statystycznych, w których południowe stepy przedstawiano jako obszar nie tyle opuszczony, ile „oczekujący" na właściwego gospodarza. Jak pisał Apollon Skalkowski, „obszerne, żyzne i urodzajne stepy czekały jedynie na ręce gorliwe i pracowite"[11], co przesuwało uwagę z realnie istniejących form życia społecznego na potencjał, który mógł zostać uruchomiony dopiero poprzez interwencję państwa rosyjskiego. Mit przestrzeni pełnił zatem funkcję legitymizującą: zawłaszczenie terytorium przedstawiano w kategoriach aktu twórczego, który porządkował chaos i wprowadzał nowoczesność, przesłaniając fakt odebrania tego obszaru jego dotychczasowym mieszkańcom.

Tego rodzaju narracja wpisuje się w szerszy repertuar imperialnych mitów kolonialnych, znanych również z doświadczeń innych imperiów nowożytnych, jednak w rosyjskim przypadku została ona dodatkowo wzmocniona przez retorykę kolonizacji wewnętrznej. „Noworosja" funkcjonowała

[10] O. I. Durand, *op. cit.*, s. 63–64.

[11] А. Скальковский, *Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. Статистический очерк*, Одесса 1848, s. 107.

bowiem jako przestrzeń formalnie „własna", z tym że kulturowo przedstawiana jako obca i wymagająca ucywilizowania. Jak zauważa Durand, samo przyjęcie nazwy „Noworosja" było „sposobem wymazania pamięci o wcześniejszych mieszkańcach regionu – w przypadku południowej Ukrainy jego populacji tatarskiej i kozackiej, a także greckiej i żydowskiej", co czyniło z tej kategorii narzędzie symbolicznej dominacji, a nie neutralny opis rzeczywistości historycznej[12].

Przekonująca wydaje się obserwacja Hrybowskiego, że współczesne narracje odwołujące się do „Noworosji" wprost reprodukują schematy opisu regionu z czasów Rosji carskiej, operujące formułami „kolonizacji pustych ziem", „dobrowolnego wejścia narodów w skład Rosji" oraz „misji cywilizacyjnej"[13]. Powrót tych klisz wskazuje, że figura „pustej przestrzeni" nie należy wyłącznie do języka XVIII–XIX wieku, pozostaje ona aktywnym elementem współczesnej wyobraźni imperialnej.

2.2. Mit początku i spektakl inauguracji

Dopełnieniem wcześniejszych wyobrażeń przestrzennych jest mit początku, skoncentrowany wokół postaci Katarzyny II. W rosyjskiej wyobraźni imperialnej władczyni ta występuje jako figura założycielska, niemal demiurgiczna, której decyzje i gesty inaugurują nową epokę w dziejach regionu. Wykracza w tej narracji poza rolę administratorki imperium, stając się symboliczną kreatorką przestrzeni i historii. Andreas Schönle interpretuje Krym epoki Katarzyny II jako „ogród imperium", który miał wzmacniać identyfikację tego terytorium z rajską wizją cywilizacyjnego porządku – obrazem wpisanym w ideologię rosyjskiej potęgi imperialnej już w XVIII wieku[14]. Podobnie w literaturze epoki aneksja Krymu była przedstawiana w tonie panegirycznym, celebrującym jej „cywilizacyjną" rolę i marginalizującym inne perspektywy[15]. Ulrike Jekutsch zaznacza, że w panegirycznych opisach

[12] O. I. Durand, *op. cit*., s. 58.

[13] В. Грибовський, *op. cit*., s. 15.

[14] A. Schönle, *Garden of the Empire: Catherine's Appropriation of the Crimea*, „Slavic Review" 2001, t. 60, nr 1, s. 3.

[15] U. Jekutsch, *The Annexation of Crimea in Russian Literature of the 18th Century*, „Rocznik Komparatystyczny" 2015, nr 19, s. 253–255.

rosyjskiego triumfu „Tatarzy krymscy są całkowicie nieobecni w tym obrazie", natomiast Imperium Osmańskie przedstawiane jest jako siła niezdolna do cywilizowania podbitej ludności – co służy legitymizacji rosyjskiego przejęcia Krymu[16]. Z kolei Jarosław Hrycak wskazuje, że w zamyśle Katarzyny II południowa Ukraina – określana jako Noworosja – miała stać się „strefą wielkiego społecznego eksperymentu"[17]. Dekretem z 1785 roku ogłoszono, że południowe stepy nie będą objęte systemem pańszczyźnianym, a specjalny manifest zachęcał kolonistów z zagranicy do osiedlania się na tych terenach, oferując im ulgi podatkowe i swobody religijne[18]. W ten sposób region przedstawiano jako przestrzeń planowanej modernizacji, otwartą na wolne osadnictwo i gospodarczy rozwój.

Hrycak podkreśla również, że rozwój rolnictwa i włączenie południowych ziem w europejski rynek doprowadziły do dynamicznej transformacji regionu, który „przez dłuższy czas uważano za Eldorado"[19]. Narracja ta wpisywała ekspansję na południe w logikę postępu i ekonomicznej racjonalizacji, charakterystyczną dla imperialnej ideologii oświeceniowej. Mit początku nie polegał więc jedynie na wskazaniu daty inkorporacji, ale również na ustanowieniu symbolicznego momentu, od którego rozpoczyna się „właściwa" historia regionu – historia podporządkowana imperium.

Szczególną rolę w konstrukcji tego mitu odegrała podróż Katarzyny II na południe imperium w 1787 roku. Wydarzenie to miało charakter wyraźnie performatywny. Analiza Andreasa Schönlego pozwala dostrzec, że aneksja Krymu i towarzyszące jej praktyki reprezentacyjne miały na celu „symboliczne zawłaszczenie przestrzeni" oraz wpisanie jej w narrację imperialnej ciągłości[20]. Rozbudowana scenografia, dekoracje miast, iluminacje, ceremoniał powitań oraz obecność zagranicznych gości tworzyły spektakl władzy, który potwierdzał kontrolę polityczną, zarówno jak i wytwarzał obraz cywilizacyjnego sukcesu. Podróż działała jak rytuał inauguracji – obecność monarchini sankcjonowała przynależność regionu do imperium i nadawała

[16] *Ibidem*.

[17] Я. Грицак, *Нарис історії України. Формування модерної нації XIX–XX століття*, Київ 2000, s. 13.

[18] *Ibidem*.

[19] *Ibidem*, s. 15.

[20] A. Schönle, *op. cit.*, s. 3–6.

mu status przestrzeni historycznie „odrodzonej". Spektakl ten operował językiem architektury i ceremoniału oraz subtelnymi kodami symbolicznymi obecnymi w opisach epoki. Retoryka tej podróży posługiwała się również kodami symbolicznymi związanymi z płcią i dominacją. W opisach epoki Katarzyna II pojawia się jako „kobieta-ujarzmicielka", która triumfalnie zajmuje przestrzeń pałacu chanów, podczas gdy podporządkowani mieszkańcy Krymu zostają sfeminizowani i przedstawieni jako bierni[21]. Spektakl władzy obejmował urbanistykę i ceremoniał, utrwalając zarazem wizualny i narracyjny model panowania, w którym imperium pozostawało jedynym podmiotem działania, a mieszkańcy podbitych terenów funkcjonowali jako jego podporządkowane tło.

Podobny obraz imperialnej ekspansji powraca we współczesnych rosyjskich reinterpretacjach. W artykule Pawła Rudiakowa podróż Katarzyny II przedstawiona została jako wydarzenie, które „oznaczało wejście ziem północnego Pobrzeża Czarnomorskiego w nową erę rozwoju cywilizacyjnego"[22]. Autor stwierdza również, że istotę procesów zachodzących wówczas w Noworosji można wyrazić jednym słowem – „modernizacja"[23]. Tego rodzaju ujęcie nie ogranicza się do opisu historycznego. Przekształca ono moment inkorporacji w akt fundacyjny, nadający regionowi sens i kierunek rozwoju. Kolonizacja zostaje tu przedstawiona jako proces modernizacyjny, a nie jako praktyka podporządkowania. W konsekwencji wcześniejsze porządki kulturowe i polityczne regionu – kozackie, tatarskie, osmańskie – zostają zredukowane do przedhistorycznego tła, które dopiero dzięki imperium zyskuje znaczenie. Cytowany tekst stanowi przykład współczesnego reprodukowania imperialnego mitu początku. Wpisuje się on w narrację, w której imperium jawi się jako podmiot dziejowy niosący postęp, porządek i nowoczesność, a jego ekspansja zostaje zreinterpretowana jako warunek rozwoju. Artykuł Rudiakowa stanowi więc ogniwo długiego trwania dyskursu imperialnego, reprodukując wizję „cywilizacyjnego przełomu" przypisanego monarchini.

Figura Katarzyny II pozostaje aktywna również we współczesnej rosyjskiej polityce pamięci. Decyzja władz Federacji Rosyjskiej o organizacji

[21] *Путешествие в Полуденную Россию в письмах, изданных Владимиром Измайловым.* Ч. 3. Москва 1802, s. 46–48, Cyt. za: В. Грибовський, *op. cit*., s. 45.

[22] П. Рудяков, *op. cit*., s. 50.

[23] *Ibidem*, s. 52.

obchodów 300-lecia jej urodzin w 2029 roku, uzasadnia jej rolę we „wzmacnianiu i poszerzaniu granic państwa", potwierdza trwałość symbolicznego znaczenia tej postaci[24]. Współczesne odwołania do Katarzyny II działają w ramach aktualnej strategii legitymizacyjnej przekształcającej przeszłość w narzędzie uzasadniania teraźniejszości.

Mit początku sprowadza złożoną historię regionu do chwili jego włączenia do imperium. Ten moment zostaje uznany za właściwy początek dziejów, a wcześniejsza przeszłość traci znaczenie. W tak ukształtowanej opowieści kolonizacja jawi się jako akt założycielski, który inauguruje nowy porządek i nadaje przestrzeni sens historyczny.

2.3. Mit modernizacji

Istotnym elementem konstruktu „Noworosji" pozostaje mit modernizacji, według którego rozwój regionu, jego infrastruktura i nowoczesność miały stać się możliwe dopiero dzięki rosyjskiej obecności. Budowa miast, portów, dróg oraz floty czarnomorskiej przedstawiana jest jako materialny dowód cywilizacyjnej misji imperium. Elementy te funkcjonują w dyskursie jako widzialne znaki postępu, które mają potwierdzać dobroczynny charakter kolonizacji. W rzeczywistości jednak – jak pokazują badania nad symbolicznym wymiarem południowej ekspansji – ich znaczenie wykraczało poza wymiar gospodarczy czy administracyjny. Przekształcanie przestrzeni było przede wszystkim aktem reprezentacji władzy.

Andreas Schönle, analizując praktyki towarzyszące aneksji Krymu, zwraca uwagę, że zdobyte terytorium stało się „gigantycznym eksperymentem w zakresie polityki reprezentacji"[25]. Podobną logikę reprezentacji można dostrzec w imperialnym projekcie kolonizacji całego południa. W imperialnej retoryce rozwój regionu nie wynikał z jego wcześniejszej dynamiki społecznej i gospodarczej, tylko z interwencji państwa, które nadawało przestrzeni sens historyczny i cywilizacyjny. Topos „ogrodu" – zastosowany w odniesieniu do nowo przyłączonych ziem – nie był, jak podkreśla Schönle,

[24] *Путин распорядился отпраздновать 300-летие со дня рождения Екатерины II. Мероприятия пройдут в 2029 году*. https://tass.ru/obschestvo/25084711 [dostęp: 12.02.2026].

[25] A. Schönle, *op. cit.*, s. 97.

opisem naturalnych warunków, lecz „znakiem autokratycznej interwencji, rezultatem dobroczynnych rządów"[26]. Modernizacja jawiła się więc jako efekt władzy, a nie proces organiczny. W takim ujęciu miasta „Noworosji", nowe porty i projekty infrastrukturalne funkcjonowały jako materialne odpowiedniki tej samej logiki symbolicznej: miały dowodzić, że imperium nie tylko kontroluje przestrzeń, ale również ją stwarza i cywilizuje. Rozwój południa wpisywano tym samym w narrację o historycznej misji Rosji jako nośnika postępu, podczas gdy wcześniejsze formy życia społecznego i gospodarczego zostawały przesunięte poza pole widzenia lub przedstawione jako stan przedhistoryczny. Modernizacja stawała się więc językiem legitymizacji – spektaklem widzialnych form, które maskowały asymetryczny charakter relacji kolonialnych[27].

Podobny mechanizm widoczny jest w klasycznej pracy Aleksandra Skalkowskiego, w której południowe stepy przedstawione są jako przestrzeń wymagająca dopiero nadania sensu poprzez pracę kolonistów. Taka konstrukcja wpisuje się w imperialny model opisu, w którym wartość terytorium aktualizuje się dopiero w ramach rosyjskiego projektu osadniczego. Jednocześnie jednak w tej samej pracy pojawiają się fragmenty komplikujące jednolitą wizję „pustej przestrzeni". Jego szczegółowe charakterystyki osad pokazują istnienie wcześniejszych form zagospodarowania przestrzeni – sadów, zabudowy gospodarczej oraz rozwiniętych układów wiejskich. Nowe kolonie powstawały ponadto na terenach opuszczonych w wyniku migracji ludności tatarskiej i nogajskiej, co oznacza, że modernizacja nie polegała na stworzeniu świata *ex nihilo*, lecz na reorganizacji i podporządkowaniu istniejącego krajobrazu kulturowego[28]. W ujęciu kulturoznawczym modernizacja ta odsłania swój charakter jako język władzy, a nie neutralny proces rozwojowy. Narracja o nowoczesności maskuje asymetrię relacji kolonialnych, przenosząc uwagę z kosztów społecznych i kulturowych na widoczne symbole postępu. W ten sposób modernizacja staje się narzędziem symbolicznego podporządkowania, w którym imperium występuje jako jedyny nośnik racjonalności i przyszłości. Jak podkreślają badaczki Getka i Darczewska, imperialne nazwy i towarzyszące im narracje „są narzędziem przekształcania

[26] *Ibidem*, s. 99.

[27] O. I. Durand, *op. cit*., s. 66.

[28] А. Скальковский, *op. cit.*, s. 4.

konkretnych terytoriów ukraińskich w zideologizowaną przestrzeń rosyjską", zacierającym zarazem granice polityczne, etniczne i kulturowe[29]. W perspektywie kulturoznawczej modernizacja ta jawi się przede wszystkim jako narracja legitymizująca asymetrię relacji kolonialnych. Widoczne symbole postępu – miasta, porty, infrastruktura – przesłaniają koszty społeczne i kulturowe związane z przesiedleniami, marginalizacją ludności rdzennej oraz zmianą struktury etnicznej. Getka i Darczewska zauważają, że historyczne nazwy i figury modernizacyjne powracają we współczesnym dyskursie jako element geopolitycznej legitymizacji, w której przeszłość zostaje podporządkowana narracji o „powrocie" i „odbudowie"[30].

Mit modernizacji pozostaje jednym z najbardziej trwałych elementów imperialnej wyobraźni, łatwo poddającym się aktualizacjom. W dyskursach XXI wieku powraca on jako argument uzasadniający geopolityczne ambicje Rosji oraz jako element narracji o „historycznej odpowiedzialności" za region[31]. Tym samym mit ten łączy przeszłość z teraźniejszością, pokazując długie trwanie imperialnych schematów interpretacyjnych: to, co przedstawiane jest jako projekt modernizacyjny XVIII wieku, może zostać zaktualizowane jako projekt „stabilizacji" czy „odbudowy" w wieku XXI.

3. Symboliczne praktyki imperium: nazewnictwo, wizualność, spektakl

3.1. Przemoc nazewnicza

Jedną z podstawowych praktyk symbolicznej dominacji imperium była zmiana toponimów – kolonialny akt o dalekosiężnych konsekwencjach kulturowych. Nadawanie nowych nazw miastom, regionom i jednostkom admini-

[29] J. Getka, J. Darczewska, *op. cit.*, s. 172–173.

[30] *Ibidem*, s. 167.

[31] M. Laruelle, *Novorossiya: A Launching Pad for Russian Nationalists*, PONARS Eurasia Policy Memo nr 357, 2014, IX 2014, s. 2–3; M. Minakov, *Novorossiya and the Transnationalism of Unrecognized Post-Soviet Nations*, „Ideology and Politics Journal" 2018, nr 2, s. 66–67, 77–78; J. O'Loughlin, G. Toal, V. Kolosov, *The Rise and Fall of "Novorossiya": Examining Support for a Separatist Geopolitical Imaginary in Southeast Ukraine*, „Post-Soviet Affairs" 2017, t. 33, nr 2, s. 125–127, 141–142.

stracyjnym stanowiło formę przemocy symbolicznej, której celem było semantyczne przejęcie przestrzeni i podporządkowanie jej imperialnej mapie znaczeń. Olivia Durand zauważa, że projekt „Noworosji" polegał między innymi na „wymazaniu pamięci o wcześniejszych mieszkańcach regionu – w przypadku południowej Ukrainy populacji tatarskiej i kozackiej, a także mniejszości greckiej i żydowskiej"[32]. Sama nazwa „Noworosja" sugerowała absolutną nowość przestrzeni i ustanawiała moment inkorporacji jako punkt zerowy historii.

„Nowe" nazwy nie tyle opisywały rzeczywistość, ile ją projektowały. Toponimia imperialna tworzyła mapę podporządkowaną centrum, w której lokalne tradycje nazewnicze zostawały zepchnięte na margines lub całkowicie usunięte z oficjalnego obiegu. Proces ten prowadził do symbolicznego wywłaszczenia dawnych mieszkańców z prawa do interpretowania własnej przestrzeni, ponieważ – jak pokazują badania nad inkorporacją Krymu – integracja regionu z imperium oznaczała równoczesne przekształcenie jego struktury etnospołecznej i administracyjnej[33].

Skalę tych przekształceń dobrze ilustrują dane statystyczne przytaczane przez Skalkowskiego. Autor, rekonstruując rozmieszczenie kolonii bułgarskich, odnotowuje, że powstawały one „na ziemiach Nogajskich ord", a więc w miejscach wcześniejszych osad i struktur społecznych[34]. Jeszcze wyraźniej proces ten widać w partiach, w których zestawia on dawne nazwy z nowymi. Spośród sześćdziesięciu jeden nazw urzędowych „wiele znikło pod wojowniczymi nazwami niemieckich kolonii (…) – pomnikami rosyjskiej broni", inne zastąpiono „pobożnymi nazwami wielkoruskich wsi", jak Dmitriewskoje, Sergijewskoje czy Wozniesienskoje, a tylko nieliczne zachowały dawne, tureckie brzmienie[35]. W innym miejscu wspomina o ruinach dawnych osad – zniszczonych studniach, ogrodach i drzewach morwowych – które po zmianie nazwy funkcjonowały już jako „bezimienne" relikty wcześniejszego krajobrazu[36].

---

[32] O. I. Durand, *op. cit*., s. 63.

[33] Б. Короленко, *Інкорпорація Криму Російською імперією у 1783–1796 рр.: політичний та етносоціальний аспекти*, Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, На правах рукопису, Київ 2005, s. 92–98; 115–137.

[34] А. Скальковский, *op. cit*. s. 46.

[35] *Ibidem*, s. 50.

[36] *Ibidem*, s. 49.

Przemoc nazewnicza miała także wymiar historyczny: nowe nazwy sugerowały, że dzieje regionu zaczynają się dopiero wraz z jego włączeniem do imperium, a wcześniejsze doświadczenia zostają przesunięte poza granice „właściwej" pamięci. W ten sposób nazewnictwo stawało się jednym z fundamentów kolonialnej narracji, w której – jak pokazuje analiza współczesnych rosyjskich dyskursów historycznych – imperium występuje jako jedyny podmiot zdolny do nadawania sensu przestrzeni i organizowania czasu historycznego[37].

3.2. Wizualna kolonizacja

Integralnym elementem imperialnej strategii symbolicznej była wizualna kolonizacja przestrzeni. Nowo zakładane lub przebudowywane miasta przedstawiano jako materialne dowody sukcesu kolonizacji, a ich architektura i układ urbanistyczny miały potwierdzać obecność nowoczesnego, racjonalnego porządku. Trafna jest interpretacja Andreasa Schönlego, zgodnie z którą działania Katarzyny II i Potiomkina miały charakter świadomej inscenizacji: przekształcenie zajętych terytoriów projektowano jako materialne potwierdzenie ideowych podstaw rosyjskiego panowania – „pod dobroczynną władzą Katarzyny przekształcenie Krymu w zakątek raju miało stanowić namacalny dowód rzekomo duchowego fundamentu rosyjskiej władzy"[38]. Projekty urbanistyczne i architektoniczne wykraczały zatem poza wymiar gospodarczy i stawały się elementami reprezentacji politycznej – przestrzeń południa służyła imperium jako medium komunikowania własnej wielkości i cywilizacyjnej misji.

Wizualność odgrywała tu rolę kluczową. Opisy miast, relacje z podróży oraz materiały ikonograficzne budowały spójny obraz regionu jako przestrzeni dynamicznie rozwijającej się dzięki imperialnej obecności. Badaczka Durand akcentuje, że imperialne reprezentacje „konsekwentnie eksponowały widzialne oznaki rozwoju, przemilczając społeczne koszty kolonizacji"[39]. Taka selektywna prezentacja rzeczywistości odpowiada temu, co Getka

[37] O. I. Durand, *op. cit*., s. 63–65.

[38] A. Schönle, *op. cit*., s. 1.

[39] O. I. Durand, *op. cit*., s. 64.

i Darczewska opisują jako dominację w propagandzie komponentów kultury symbolicznej, które poprzez wizualizację oddziałują przede wszystkim emocjonalnie i mobilizacyjnie[40].

Schemat ten pozostaje czytelny również we współczesnych narracjach. W opracowaniu Marlene Laruelle *Novorossiya: A Launching Pad for Russian Nationalists* podkreślono, że projekt „Noworosji" został skonstruowany jako symboliczna rama odwołująca się do obrazów i odniesień zaczerpniętych z epoki imperialnej w celu legitymizowania współczesnych roszczeń geopolitycznych[41]. Mikhail Minakov zwraca z kolei uwagę, że w dyskursie XXI wieku „Noworosja" funkcjonuje jako wizualizowany mit polityczny, który mobilizuje poparcie poprzez odwołanie do wyobrażonej przeszłości i jej materialnych znaków[42]. W rezultacie miasta południa Ukrainy przedstawiane są jako dowód „historycznego prawa" Rosji do regionu, a spektakle władzy z końca XVIII wieku stają się punktem odniesienia dla współczesnych praktyk symbolicznej dominacji. Wizualna kolonizacja ujawnia w ten sposób swoją długotrwałość jako mechanizm kulturowy: organizuje sposób postrzegania przeszłości, ale też aktywnie wpływa na interpretacje teraźniejszości.

4. Wykluczone perspektywy: Ukraina i Krym w imperialnej produkcji przestrzeni

Jednym z najbardziej charakterystycznych elementów mitu „Noworosji" jest systematyczne wykluczanie lokalnych podmiotów z narracji historycznej. W rosyjskim dyskursie imperialnym obszary północnego wybrzeża Morza Czarnego rzadko pojawiają się jako część ukraińskiej przestrzeni kulturowej i politycznej. Trafna jest obserwacja Jarosława Hrycaka, że południe Ukrainy opisywano jako terytorium „Dzikiego pola", które dopiero dzięki działaniom państwa zostało włączone w sieć nowoczesnych relacji gospodarczych i osadniczych[43]. Takie ujęcie przesuwa punkt ciężkości z ciągłości lokalnych tradycji na moment organizacyjnej interwencji imperium i czyni

[40] J. Getka, J. Darczewska, *op. cit.*, s. 20.

[41] M. Laruelle, *op. cit.*, s. 2–3.

[42] M. Minakov, *op. cit.*, s. 57, 60.

[43] Я. Грицак, *op. cit.*, s. 15.

z niej głównego aktora przemian. W rezultacie region funkcjonuje w tej narracji jako przestrzeń poddana projektowi planowej transformacji, której znaczenie ujawnia się dopiero wraz z inkorporacją do struktur imperialnych. Lokalna ludność pojawia się przede wszystkim jako element procesów kolonizacyjnych i migracyjnych, natomiast podmiotowość polityczna zostaje przypisana centrum decyzyjnemu.

Durand opisuje podobne zjawisko jako kolonialną produkcję przestrzeni poprzez wymazanie wcześniejszych porządków pamięci: projekt „Nowej Rosji" polegał na takim przedstawieniu regionu, które „zacierało pamięć o jego wcześniejszych mieszkańcach i wpisywało terytorium w nową, imperialną narrację polityczną"[44]. Ukraina w tym ujęciu występuje jedynie jako tło dla działań centrum – element etnograficzny lub demograficzny, pozbawiony własnej narracji politycznej. Taka reprezentacja prowadzi do depolityzacji ukraińskiej obecności i jej kulturowej neutralizacji.

Ujęcie zaproponowane przez Willarda Sunderlanda pozwala trafnie uchwycić kolonizację południowego stepu jako „przede wszystkim przedsięwzięcie państwowo-twórcze", podporządkowane logice imperialnego bezpieczeństwa, administracji i kontroli, a nie oddolnemu procesowi osadniczemu[45]. Osadnictwo w tym regionie stanowiło „zaplanowany i zarządzany program imperialny", co wpisuje modernizację regionu w ramy świadomego projektu władzy[46].

Jeszcze bardziej radykalny charakter ma wykluczenie perspektywy krymskiej, a w szczególności historii krymskich Tatarów. W literaturze rosyjskiej XVIII wieku, analizowanej przez Ulricha Jekutscha, Tatarzy pojawiają się głównie jako element egzotycznego pejzażu lub jako figura politycznego chaosu, który wymaga podporządkowania przez imperium[47]. Co więcej, jak podkreśla Borys Korolenko, zmiany administracyjne i wyznaniowe po 1783 roku prowadziły do systematycznego ograniczania pozycji ludności tatarskiej w strukturze społecznej półwyspu. Polityka władz rosyjskich polegała m.in. na kontroli mobilności religijnej, redukowaniu liczby meczetów oraz

[44] O. I. Durand, *op. cit*., s. 63.

[45] W. Sunderland, *Taming the Wild Field. Colonization and Empire on the Russian Steppe*, Ithaca–London 2004, s. 6.

[46] *Ibidem*, s. 24.

[47] U. Jekutsch, *op. cit*, s. 98–100.

przekształcaniu ich w świątynie chrześcijańskie, co było elementem szerszego programu unifikacji Krymu zgodnie z imperialnym modelem społeczno-politycznym[48]. W imperialnej retoryce Krym funkcjonował przede wszystkim jako widzialny znak potęgi państwa. Andreas Schönle zwraca uwagę, że jego reprezentacja jako przestrzeni harmonijnej i podporządkowanej władzy była elementem projektu politycznego: przekształcenie półwyspu miało stanowić „namacalny dowód duchowego charakteru rosyjskiego panowania"[49]. W tej perspektywie realne doświadczenia autochtonicznej ludności zostawały zredukowane do tła lub całkowicie wymazane, a wieloetniczna przeszłość regionu ustępowała miejsca narracji o jego „naturalnej" przynależności do Rosji. Szczególnie wyraźnie widać to w relacjach z podróży z końca XVIII wieku, które opisują przemianę Krymu w języku spektaklu cywilizacyjnego. W relacji Władimira Izmajłowa „dziki stan tego miasta" ma wkrótce zajaśnieć „kwitnącym blaskiem", ponieważ „szczęśliwy geniusz Rosji wraz z Katarzyną II" przynosi Symferopolowi europejską architekturę i „nowych mieszkańców"[50]. W tej formule modernizacja oznacza zarazem symboliczne usunięcie wcześniejszej wspólnoty – Tatarzy Krymscy zostają sprowadzeni do tych, którzy mają ustąpić miejsca nowym osadnikom.

Wykluczenie to nie jest przypadkowym brakiem, ale elementem kolonialnej logiki wiedzy. Analiza współczesnego dyskursu historycznego Federacji Rosyjskiej pokazuje, że odwołania do kategorii „Noworosji" służą delegitymizacji ukraińskiej państwowości i przedstawieniu południa Ukrainy jako przestrzeni wtórnej wobec centrum[51]. Według Andrzeja Szabaciuka, reaktywacja pojęcia „Noworosji" w rosyjskim dyskursie polityczno-historycznym była elementem szerzej zakrojonego projektu ideologicznego, odwołującego się do imperialnej wizji przeszłości i podporządkowanego celowi dezintegracji państwa ukraińskiego. Narracja ta służyła symbolicznej delegitymizacji ukraińskiej suwerenności oraz przedstawieniu południowych regionów

[48] Б. Короленко, *op. cit*. s. 142, 145.

[49] A. Schönle, *op. cit*., s. 1.

[50] *Путешествие в Полуденную Россию в письмах, изданных Владимиром Измайловым.* Ч. 3. Москва 1802, s. 46–48, Cyt. za: В. Грибовський, *op. cit*., s. 45.

[51] M. Orzechowski, *Noworosja jako element dekonstrukcji państwowości Ukrainy i odbudowy mocarstwowej pozycji Rosji w regionie*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny", t. XIV, Nr 4, s. 129–141.

Ukrainy jako przestrzeni wymagającej ponownego włączenia w orbitę centrum[52]. Monopol na znaczenie zachowuje w tej logice imperium, natomiast peryferia zostają pozbawione własnego głosu – zarówno w odniesieniu do przeszłości, jak i teraźniejszości.

Wykluczenie perspektyw ukraińskiej i krymskotatarskiej nie stanowi pobocznego elementu mitu „Noworosji", jest jednym z warunków jego funkcjonowania. Mit ten opiera się na uproszczonej strukturze narracyjnej, w której imperium występuje jako jedyny aktor zdolny do działania, tworzenia i modernizacji. Współczesne analizy dyskursu pokazują, że ten sposób konstruowania obrazu regionu pozostaje aktywny również w XXI wieku: „Noworosja" funkcjonuje jako geopolityczne wyobrażenie secesyjne (*secessionist geopolitical imaginary*), które narzuca określony sposób mówienia o południowo-wschodniej Ukrainie i ułatwia delegitymizację jej państwowości[53]. W debatach politycznych i medialnych dotyczących aneksji Krymu oraz wojny w Ukrainie odwołania do „Noworosji" pełnią rolę narzędzia symbolicznego unieważniania ukraińskiej suwerenności oraz wyciszania pamięci wspólnot niepasujących do imperialnej narracji. Minakov wskazuje, że zwolennicy projektu „Noworosji" wytworzyli „ideologiczne podłoże, które pomaga legitymizować działania polityczne ich liderów", a sam mit odwołuje się do przeszłości jako zasobu uzasadnień dla bieżących celów politycznych[54]. Wykluczenie działa więc jako przemoc symboliczna: usuwa niewygodne głosy i buduje warunki, w których przemoc materialna może zostać przedstawiona jako „historycznie uzasadniona". Z perspektywy dekolonialnej przywrócenie wykluczonych głosów nie polega na prostym „uzupełnieniu" narracji imperialnej, ale przede wszystkim na jej zasadniczym zakwestionowaniu. Ukraina i Krym nie są dodatkiem do historii „Noworosji", lecz przestrzeniami o własnej, wielowarstwowej historii i pamięci, które wymykają się imperialnym schematom interpretacyjnym. Uznanie tej wielogłosowości stanowi warunek konieczny dla dekonstrukcji mitu „No-

[52] A. Szabaciuk, *Sekurytyzacja dyskursu o przeszłości jako wyzwanie z punktu widzenia stosunków Ukrainy i Polski*, [brak danych wydawcy] https://phavi.umcs.pl/at/attachments/2021/1220/132704-szabaciuk-sekurytyzacja-dyskursu-o-przeszlosci.pdf [dostęp: 12.02.2026].

[53] J. O'Loughlin, G. Toal, V. Kolosov, *op. cit*., s. 125–127.

[54] M. Minakov, *op. cit*., s. 67.

worosji" i dla krytycznej refleksji nad dziedzictwem imperialnym w Europie Wschodniej.

5. Produkcja tożsamości: „odessyci", „południowcy", „stepowcy"

Jednym z najbardziej trwałych efektów funkcjonowania mitu „Noworosji" jest wytwarzanie tożsamości regionalnych, które nie podważają imperialnego porządku i czynią go „naturalnym". Kategorie, takie jak „odessyci" czy „południowcy" (*южане*), oferują identyfikację opartą na lokalności i stylu życia zamiast przynależności politycznej, dzięki czemu osłabiają znaczenie projektów narodowych. Badania ankietowe prowadzone w południowo-wschodniej Ukrainie w latach 2014–2015 nad społecznym zasięgiem projektu „Noworosji" pokazują, że dominowała tam identyfikacja regionalna, która nie przekładała się na poparcie dla secesji ani integracji z Rosją, lecz osłabiała identyfikację państwową; w tej przestrzeni ambiwalencji dyskurs „ruskiego mira" mógł przedstawiać region jako kulturowo odrębny i wtórny wobec centrum ukraińskiego, a zarazem „naturalnie" powiązany z Rosją[55].

Kategoria „południowców" pełni w tym układzie funkcję szczególną, ponieważ konstruuje wspólnotę opartą na wyobrażeniu geograficznej i kulturowej specyfiki „południa", która nie wymaga odniesienia do historii politycznej ani do tradycji narodowej. Podobnie figura „stepowców" odwołuje się do mitu przestrzeni otwartej, ruchomej i pozbawionej zakorzenienia, reprodukując kolonialny obraz stepu jako obszaru formującego własny typ człowieka – mobilnego, pragmatycznego i rzekomo wolnego od konfliktów pamięci. Obie kategorie działają jako formy regionalnej podmiotowości kompatybilne z narracją imperialną: pozwalają na różnicę kulturową, ale wyłączają możliwość artykulacji suwerenności.

Odessa stanowi przypadek szczególny, ponieważ mit jej kosmopolityczności wytwarza figurę lokalnej odrębności zgodnej z imperialnym porządkiem symbolicznym. Nie jest to spontaniczna identyfikacja mieszkańców, lecz efekt długiego procesu kulturowej mitologizacji miasta jako przestrzeni wyjątkowej, „frontierowej" i wyjętej z bezpośredniego kontekstu regionalnego.

[55] J. O'Loughlin, G. Toal, V. Kolosov, *op. cit*., s. 130–132.

Jarrod Tanny wskazuje, że „mit Odessy" ukształtował się jako narracja o fantastycznym, kosmopolitycznym porcie przyciągającym migrantów i awanturników, którego historia została „ujęta w legendy" i przekazywana przez kolejne pokolenia twórców kultury[56]. Figura „odessyty" działa więc jak kolonialny odpowiednik „pustego stepu": neutralizuje historię polityczną i zastępuje ją opowieścią o lokalnej specyfice pozbawionej roszczeń do suwerenności.

Przekonująca wydaje się interpretacja zaproponowana przez Minakova, zgodnie z którą projekt „Noworosji" odwoływał się do „ponadnarodowej" wspólnoty rosyjskiego świata, która miała legitymizować działania polityczne jego liderów[57]. Tego typu narracja umożliwia włączenie lokalnej odrębności w szerszą ramę „ruskiego mira", bez uznania ukraińskiej podmiotowości. Mechanizm ten ma charakter długiego trwania. Odwołania do „specyfiki południowego wschodu" i jego rzekomo odmiennej tożsamości stanowiły element mobilizacji politycznej po 2014 roku i były powiązane z poparciem dla idei „Noworosji"[58]. Regionalność pozostawała dopuszczalna i była wzmacniana pod warunkiem, że nie prowadziła do formułowania projektów suwerenności.

Tożsamości regionalne nie wyłaniają się tu spontanicznie, lecz są wytwarzane i wzmacniane przez dyskurs imperialny. Mit „Noworosji" działa jako rama integracyjna: dopuszcza istnienie różnic lokalnych, a jednocześnie podporządkowuje je nadrzędnej wspólnocie symbolicznej, w której centrum zachowuje monopol na znaczenie i historię.

6. Współczesne reaktywacje mitu: od publicystyki do wojny

Mit „Noworosji" nie należy wyłącznie do przeszłości imperialnej – jest aktywnie reprodukowany we współczesnym rosyjskim dyskursie publicznym i eksperckim. Funkcjonuje jako zasób gotowych znaczeń, który w zależności od potrzeb politycznych może zostać uruchomiony jako narzędzie interpretacji teraźniejszości[59].

---

[56] J. Tanny, *City of Rogues and Schnorrers: Russia's Jews and the Myth of Old Odessa*, Bloomington–Indianapolis 2011, s. 4–7, 9–12.

[57] M. Minakov, *op. cit*. s. 67.

[58] J. O'Loughlin, G. Toal, V. Kolosov, *op. cit*., s. 136–138.

[59] M. Laruelle, *op. cit.*, s. 2–3; M. Minakov, *op. cit.*, s. 57–58.

Istotną rolę w reaktywacji tej narracji odegrały popularne syntezy historyczne publikowane w Rosji w pierwszych dekadach XXI wieku, w których proces włączania północnego Nadczarnomorza do imperium interpretowany jest w kategoriach modernizacyjnych. Ekspansja państwa rosyjskiego przedstawiana jest tam jako proces przyciągania ludności i gospodarczego zagospodarowania regionu pod kierunkiem administracji imperialnej, którego rezultatem miało być ukształtowanie się jednego z najważniejszych obszarów przemysłowych państwa. Tego rodzaju ujęcie przekształca kolonizację w projekt cywilizacyjny, naturalizuje przynależność tych ziem do przestrzeni rosyjskiej i usuwa z pola widzenia wcześniejsze porządki kulturowe[60]. W podobny sposób funkcjonuje narracja Aleksandra Szubina, który genezę regionu ujmuje jako rezultat oddolnej aktywności ludu: „Ludzie nazywający siebie ruskimi […] ostatecznie stworzyli Noworosję własną pracą, własną kulturą ludową i własną odwagą wojenną"[61].

Współczesna reaktywacja pojęcia „Noworosji" nie jest zatem jedynie retorycznym gestem, lecz elementem szerszej strategii symbolicznego zawłaszczania przestrzeni. Władysław Hrybowski przekonująco wskazuje, że odrzucenie kategorii „Południowej Ukrainy", która uzyskała legitymizację w historiografii XX wieku, zostało zastąpione postulatem restauracji dawnej nomenklatury imperialnej. Towarzyszyła temu „zakrojona na szeroką skalę kampania informacyjna, uzasadniająca minione i przyszłe zaborcze działania", której celem było „zawłaszczenie południowych i wschodnich terytoriów Ukrainy poprzez reanimację pojęcia «Noworosja»"[62]. Naturalizacja tego języka prowadzi do depolityzacji pojęcia „Noworosja", która zaczyna występować jako „fakt historyczny", a nie konstrukt ideologiczny. Zjawisko to odpowiada sekurytyzacji dyskursu przeszłości, w którym historia zostaje przekształcona w zasób legitymizujący działania państwa[63].

Po 2014 roku nastąpiło przesunięcie z poziomu narracji kulturowej do praktyki politycznej. „Noworosja" stała się kategorią używaną w oficjalnym dyskursie do opisu południowo-wschodniej Ukrainy i narzędziem delegitymizacji jej państwowości. Badania nad wyobrażeniem geopolitycznym

[60] *История Новороссии*, red. В. Н. Захаров, Москва – Санкт-Петербург 2017, s. 5.

[61] А. Шубин, *История Новороссии*, Москва 2015, s. 4.

[62] В. Грибовський, *op. cit*., s. 12.

[63] A. Szabaciuk, *op. cit*., s. 2–4.

„Noworosji" pokazują, że odwołania do „historycznych ziem" służyły uzasadnianiu separatyzmu i przedstawianiu konfliktu jako procesu „odzyskiwania" własnej przestrzeni[64]. Narracja historyczna zaczęła w ten sposób pełnić funkcję mobilizacyjną.

Współczesne rosyjskie narracje historyczne powracają do dobrze znanego zestawu symboli: Katarzyna II i Potiomkin przedstawiani są jako postacie założycielskie, a miasta południa jako widoczne do dziś dowody „rosyjskiej misji cywilizacyjnej"[65].

Reaktywacja mitu ujawnia więc przejście od dominacji symbolicznej do przemocy materialnej. Narracje funkcjonujące wcześniej w sferze kultury pamięci stały się elementem języka wojny, pozwalając przedstawiać agresję jako kontynuację „historycznej misji", a nie jako naruszenie porządku międzynarodowego[66]. Wojna zostaje tu ukazana jako powrót do imperialnego projektu związanego z mitem „Noworosji".

7. Dekolonialna reinterpretacja

Dekolonialne odczytanie mitu „Noworosji" polega na zakwestionowaniu ram, które pozwoliły mu funkcjonować jako opis „oczywisty" i pozbawiony alternatywy. W tej perspektywie „Noworosja" ujawnia się jako narzędzie symbolicznej organizacji przestrzeni i czasu, podporządkowane logice imperialnej, a nie jako kategoria historyczna. Jak pokazują badania nad kolonizacją osadniczą południa Ukrainy, język „modernizacji" i „cywilizacyjnej misji" służył przede wszystkim naturalizacji dominacji i wymazaniu wcześniejszych form życia społecznego i politycznego[67].

---

[64] J. O'Loughlin, G. Toal, V. Kolosov, *op. cit*., s. 126–128, 136–138; M. Orzechowski, *op. cit.*, s. 134–136.

[65] *И. Иваненко, Екатерина II – Губернию именовать Новороссийской. Очерки истории Северного Причерноморья,* 08.04.2014, Russkie.org. https://russkie.org/articles/ekaterina-ii-guberniyu-imenovat-novorossiyskoyu/ [dostęp: 22.02.2026].

[66] M. Minakov, *op. cit*., s. 60–61; M. Wojnowski, *Terroryzm w służbie geopolityki. Konflikt rosyjsko-ukraiński jako przykład realizacji doktryny politycznej Aleksandra Dugina i koncepcji „wojny buntowniczej" Jewgienija Mesnera*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego" 2014, nr 11, s. 20–23; J. Getka, J. Darczewska, *op. cit*., 4, s. 169–173.

[67] O. I. Durand, *op. cit.*, s. 63–65.

Dekolonizacja oznacza więc przede wszystkim demistyfikację tego języka. Kategorie, które w narracji imperialnej funkcjonowały jako neutralne – rozwój, postęp, historyczna konieczność – ujawniają swój normatywny i performatywny charakter: nie tyle opisują rzeczywistość, ile produkują hierarchię podmiotów i przestrzeni[68]. Stawką nie jest więc korekta pojedynczych interpretacji, ale zmiana samego sposobu opowiadania o przeszłości.

Kluczowe znaczenie ma przesunięcie perspektywy z centrum na peryferie. Południe Ukrainy i Krym przestają być analizowane jako obiekty imperialnego działania, a zaczynają funkcjonować jako przestrzenie własnych doświadczeń historycznych i pamięciowych. Przywrócenie perspektywy krymskotatarskiej podważa szczególnie silnie imperialne imaginarium: Krym przestaje być symbolem geopolitycznego triumfu, a ujawnia się jako terytorium naznaczone przemocą kolonizacji i przymusowych migracji[69].

Analizy współczesnego dyskursu pokazują zarazem, że mit „Noworosji" nie jest anachronicznym reliktem, lecz strukturą zdolną do aktualizacji. W momentach kryzysu politycznego staje się on narzędziem delegitymizacji ukraińskiej państwowości i uzasadniania roszczeń terytorialnych, przekształcając symboliczne schematy wyobraźni w praktykę polityczną[70]. Wojna przeciwko Ukrainie jawi się zatem jako radykalne ujawnienie potencjału przemocy wpisanego w imperialne narracje o przestrzeni i historii.

Dekolonialna reinterpretacja prowadzi zatem do zmiany paradygmatu pamięci: od narracji legitymizujących dominację ku wielogłosowej opowieści o regionie, w której różne doświadczenia historyczne mogą współistnieć bez podporządkowania jednemu centrum. Dopiero w takim ujęciu możliwe staje się przejście od imperialnego mitu do krytycznej kultury pamięci – a tym samym otwarcie perspektywy dla innego zakończenia tej historii.

Zakończenie

Przeprowadzona analiza pozwala stwierdzić, że „Noworosja" nie jest ani neutralnym terminem historycznym, ani niewinnym opisem regionalnym,

[68] A. Szabaciuk, *op. cit*., s. 6–7.

[69] Б. Короленко, *op. cit*., s. 182–186.

[70] J. O'Loughlin, G. Toal, V. Kolosov, *op. cit*., s. 126–128, 141–142.

lecz trwałym mitem kulturowym, który od końca XVIII wieku pełnił funkcję narzędzia symbolicznej dominacji. Mit ten porządkował wyobrażenia o południowych peryferiach imperium, unieważniając wcześniejsze formy obecności kulturowej i politycznej oraz wykluczając alternatywne perspektywy pamięci.

Analiza symbolicznych praktyk imperium – przemocy nazewniczej, spektaklu władzy oraz wizualnej kolonizacji – ukazała, że kolonizacja regionu miała charakter nie tylko administracyjny i militarny, lecz przede wszystkim kulturowy. Produkcja znaczeń, obrazów i tożsamości regionalnych („odessyci", „południowcy", „stepowcy") stanowiła integralny element imperialnej strategii. Wykluczenie perspektywy ukraińskiej oraz krymskotatarskiej było nie skutkiem ubocznym tego procesu, ale warunkiem strukturalnym.

Szczególne znaczenie ma fakt, że mit „Noworosji" nie pozostał zamknięty w archiwach XVIII i XIX wieku. Jego współczesne reaktywacje w publicystyce, narracjach medialnych i dyskursie politycznym ujawniają zdolność imperialnych schematów do adaptacji i mobilizacji. Przekształcenie mitu w język wojny po 2014 roku pokazuje, że przemoc symboliczna zawarta w narracjach kulturowych może stać się bezpośrednim zapleczem przemocy materialnej.

Dekolonialna reinterpretacja zaproponowana w artykule polega na krytycznym rozpoznaniu mechanizmów, które uczyniły imperialne narracje tak trwałymi i skutecznymi. Odrzucenie mitu „Noworosji" jako „naturalnego" opisu regionu otwiera przestrzeń dla wielogłosowej kultury pamięci, w której Ukraina i Krym funkcjonują jako podmioty własnych historii, a nie jako peryferia cudzej wyobraźni. Dekonstrukcja mitu „Noworosji" pozostaje ważnym zadaniem akademickim oraz istotnym elementem refleksji nad odpowiedzialnością humanistyki wobec współczesnych konfliktów i polityki pamięci w Europie Środkowo-Wschodniej.

References

Assmann J., *Communicative and Cultural Memory*, [w:] *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, red. A. Erll, A. Nünning, Berlin–New York 2008.

Durand O. I., *"New Russia" and the Legacies of Settler Colonialism in Southern Ukraine*, „Journal of Applied History" 2022, t. 4, nr 1–2, s. 58–75.

Getka J., Darczewska J., *Faszyzacja antyfaszyzmu. Kulturowe kody wojny Rosji*, Warszawa 2023.

Hrybowśkyj W., *U zatinku Proswitnyctwa. Rosijśke ideołohiczne prywłasnennia Piwdennoji Ukrajiny w ostannij tretyni XVIII – na poczatku XIX st*., [w:] *Narysy z istoriji oswojennia Piwdennoji Ukrajiny XV–XVIII st.,* Red. O. Repan, Kyjiw,. [Грибовський В., *У затінку Просвітництва. Російське ідеологічне привласнення Південної України в останній третині XVIII — на початку XIX ст*., [в:] *Нариси з історії освоєння Південної України XV–XVIII ст*., Ред. О. Репан, Київ 2020.]

Hrycak Â., *Narys istorii Ukraïny. Formuvannâ modernoï ukraïns'koï nacii XIX–XX st*., Kyïv 2000 [Грицак Я., *Нарис історії України. Формування модерної нації XIX-XX століття*, Київ 2000].

Jekutsch U., *The Annexation of Crimea in Russian Literature of the 18th Century*, „Rocznik Komparatystyczny" 2015, nr 19, s. 251–269.

Karnaukhova O., *Tracing the Roots of Colonial History and Orientology in Russia*, „Cultura. International Journal of Philosophy of Culture and Axiology" 2015, t. 12, nr 1, s. 99–114.

Khodarkovsky M., *Russia's Colonial Expansion to 1917*, „Comparativ. Zeitschrift für Globalgeschichte und vergleichende Gesellschaftsforschung" 2020, t. 30, nr 3/4, s. 285–299.

Korolenko B., *Inkorporatsiya Krymu Rosiys'koyuimperiyeyu u 1783–1796 rr.: politychnyy ta etnosotsial'nyy aspekty*, Dysertatsiya na zdobuttyanaukovoho stupenya kandydata istorychnykh nauk, Na pravakh rukopysu, Kyyiv 2005 [Короленко Б., *Інкорпорація Криму Російською імперією у 1783–1796 рр.: політичний та етносоціальний аспекти*, Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, На правах рукопису, Київ 2005].

Laruelle M., *Novorossiya: A Launching Pad for Russian Nationalists*, PONARS Eurasia Policy Memo nr 357, 2014.

O'Loughlin J., Toal G., Kolosov V., *The Rise and Fall of "Novorossiya": Examining Support for a Separatist Geopolitical Imaginary in Southeast Ukraine*, „Post-Soviet Affairs" 2017, t. 33, nr 2, s. 124–152.

Masoero A., *Territorial Colonization in Late Imperial Russia Stages in the Development of a Concept*, „Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History" 2013, t. 14, nr 1, s. 59–91.

Minakov M., *Novorossiya and the Transnationalism of Unrecognized Post-Soviet Nations*, „Ideology and Politics Journal" 2018, nr 2, s. 55–75.

Orzechowski M., *Noworosja jako element dekonstrukcji państwowości Ukrainy i odbudowy mocarstwowej pozycji Rosji w regionie*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny", t. XIV, Nr 4, s. 129–141.

Osterhammel J., *Colonialism. A Theoretical Overview*, Princeton 2005.

Rudyakov P., *Posledstvyya poseshchenyya Ekaterynoy II Novorossyy dlya razvytyya kraya (1787–2012)*, „Ystoryjsky zapysy", 2012, nr. 3–4, , s. 39–55. [Рудяков П.,

Последствия посещения Екатериной II Новороссии для развития края (1787–2012), "Историјски записи", № 3–4, 2012, с. 39–55].

Schönle A., *Garden of the Empire: Catherine's Appropriation of the Crimea*, „Slavic Review" 2001, t. 60, nr 1, s. 1–23.

Skal'kovskyy A., *Bolharskye kolonyy v Bessarabyy y Novorossyyskom krae. Statystycheskyy ocherk*, Odessa 1848 [Скальковский А., *Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. Статистический очерк*, Одесса 1848].

Szabaciuk A., *Sekurytyzacja dyskursu o przeszłości jako wyzwanie z punktu widzenia stosunków Ukrainy i Polski*, [brak danych wydawcy] https://phavi.umcs.pl/at/attachments/2021/1220/132704-szabaciuk-sekurytyzacja-dyskursu-o-przeszlosci.pdf [dostęp: 12.02.2026].

Sunderland W., *Taming the Wild Field. Colonization and Empire on the Russian Steppe*, Ithaca–London 2004.

Tanny J., *City of Rogues and Schnorrers: Russia's Jews and the Myth of Old Odessa*, Bloomington–Indianapolis 2011.

Said E. W., *Culture and Imperialism*, London 1993.

Wojnowski M., *Terroryzm w służbie geopolityki. Konflikt rosyjsko-ukraiński jako przykład realizacji doktryny politycznej Aleksandra Dugina i koncepcji „wojny buntowniczej" Jewgienija Mesnera*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego" 2014, nr 11.

Źródła analizowane

(*korpus do analizy dyskursu kulturowego i propagandowego*)

Ekateryna II y Potëmkyn osnovaly stolytsu Novorossyy kak horod v style Rymskoy ymperyy, https://4pera.com/news/history/ekaterina_ii_i_potyemkin_osnovali_stolitsu_novorossii_kak_gorod_v_stile_rimskoy_imperii/ [dostęp: 9.02.2026] [Екатерина II и Потёмкин основали столицу Новороссии как город в стиле Римской империи, https://4pera.com/news/history/ekaterina_ii_i_potyemkin_osnovali_stolitsu_novorossii_kak_gorod_v_stile_rimskoy_imperii/ [доступ: 9.02.2026]].

Yvanenko Y., *Ekateryna II – «Hubernyyu ymenovat' Novorossyyskoyu»*, „Russkie.org" 2014. https://russkie.org/articles/ekaterina-ii-guberniyu-imenovat-novorossiyskoyu/ [dostęp: 9.02.2026]. [Иваненко И., *Екатерина II – «Губернию именовать Новороссийскою»*, 23.08.2023, https://историк.рф/news270 [доступ: 10.02.2026]].

Yvanenko Y., *Hreko-albanskoe voysko y osvoenye Novorossyy*. 22.04.2014 https://russkie.org/articles/greko-albanskoe-voysko-i-osvoenie-novorossii/ [dostęp: 9.02.2026]. [Иваненко И., *Греко-албанское войско и освоение Новороссии*, 22.04.2014 https://russkie.org/articles/greko-albanskoe-voysko-i-osvoenie-novorossii/ [доступ: 10.02.2026]].

Yvanenko Y., *Kak nachynalas' Novorossyya*, https://xn--h1aagokeh.xn--p1ai/news/270 [dostęp: 9.02.2026] [Иваненко И., Как начиналась Новороссия, https://xn--h1aagokeh.xn--p1ai/news/270 [доступ: 9.02.2026]].

Putyn rasporyadylsya otprazdnovat' 300-letye sodnya rozhdenyya Ekaterynы II. Meropryyatyya proydut v 2029 [dostęp: 12.02.2026] [*Путин распорядился отпраздновать 300-летие со дня рождения Екатерины II. Мероприятия пройдут в 2029 году*. https://tass.ru/obschestvo/25084711 [доступ: 12.02.2026]].

Ystoryya Novorossyy, red, V. Zakharov, Moskva 2017, https://iriran.ru/publications/2916 [dostęp: 9.02.2026] [*История Новороссии*, ред. В. Захаров, Москва – Санкт-Петербург 2017].

Shubyn A., *Ystoryya Novorossyy*, Moskva 2015 [Шубин А., *История Новороссии*, Москва 2015].